

A kötetben ötvenhat ismert nevű költő szerepel, valamennyiök felsorolására természetesen ehelyütt nem vállalkozhatunk. Hozzájuk csatlakozik még a név szerint nem ismert poéták kéziratos költészete, valamint a debreceni diákirodalom, amelynek legjobb darabjaiból — legalábbis nézetünk szerint — bőkezűbben is érdemes lett volna válogatni. Olyan sajátos bájú versekre gondolunk többek között, mint *A színek felett való vetélkedés* (Bán—Julow: *Debrecen diákirodalma a felvilágosodás korában* Bp. 1964. 203—210).

Összességében véve végül is megállapítható, hogy ez a költői szöveggyűjtemény rendkívül gazdag anyagból készült, szerencsés, hiányt pótló válogatás; arányai ugyan helyenként másként is alakíthatók lettek volna, amit azonban a kötet közreadott, az mindenképp nyeresége a korszak iránt érdeklődő olvasóknak és szakembereknek egyaránt. Nem csekélység, hogy azt mondhatjuk: a kötet méltó reprezentánsa a magyar költészet egyik leggazdagabb, legsokszínűbb korszakának, egy olyan poétai vonulatnak, amelynek csúcán Csokonai áll. (Szépirodalmi, 1983.)

BITSKEY ISTVÁN

VÁRDY HUSZÁR ÁGNES: KARL BECK ÉLETE ÉS KÖLTŐI PÁLYÁJA

Az utóbbi időben ismét feltámadt az érdeklődés a Vormärz magyar vonatkozásokban gazdag német nyelvű (ausztriai, csehországi, magyar- és németországi) irodalma iránt. Turóczi Trostler József *Lenau-monográfiája* és Mádl Antal *Politische Dichtung in Österreich 1830—1848.* c. könyve jelezte az érdeklődés kezdetét, amelyet résztanulmányok egész sora követett, Martinkó András, T. Erdélyi Ilona, Sziklay László, Kiss József és mások tollából. A magyarországi német sajtó kutatásáról is jelent meg tervtanulmány, Johann Nepomuk Vogl is több dolgozatnak lett címszereplője. Ebbe a vállalkozássorozatba kapcsolódott be Várdy Huszár Ágnes, aki „Karl Beckből” doktorált Budapesten 1970-ben s lényegében e disszertációt rendezte sajtó alá, és adta ki most könyvformában.

Előljáróban hasznosnak minősítjük a kis kötetet, mint amely alaposan tájékoztat egy jellegzetes költő pályájáról. Ez a jellegzetes költői pálya a Vormärz korszakában különféle kapcsolódási pontokat talált a legnagyobb költőkkel, egyéniségekkel, felhívta magára a költőnél sokkal fontosabb egyéniségek figyelmét, és — számunkra ez is fontos — formálta a Magyarországról alakulóban levő német és osztrák képet. Ez a kép rokonszenvről árulkodik, és jókora félreismerésekről; lelkesedésről, ám legfeljebb közepes és hamar kifulladásos tehetségekről.

Ismeretekről, ám egzotikumkeresésről. S ami talán még érdekesebb: ez a jellegzetes költői pálya éppen azért és attól törik meg, ami a 20. században majd írói pályákat arra készítet, hogy rendkívüli módon fontos felismeréseket mondjanak ki, fogalmazzanak regénnyé, verssé, drámává: ti. az identitáshiány, a sehová nem tartozás előbb megjártszott, majd megtapasztalt érzése, „tudata” az, ami kedvét szegi a forradalmi lendületnek, lapos részvétté csitítja a lázadó hevet, megalkuvásra az elszántságot. Beck: magyarországi német zsidó költő egy olyan korszakban, amelyben a magyarországi némettség az asszimiláció vagy a német nemzeti eszme választójára látszik kerülni, a zsidó-emancipáció harcosainak igyekezete ellenére még sok előítélet, babona, féltreértés, rosszindulat veszi körül a zsidóságot, amelynek éppen a magyarországi városi némettség az egyik ellenfele, konkurenciát látva a zsidó kereskedőkben, vállalkozókban. Ugyanakkor, német költőként ott van Heine példája vagy Lenaué, akikkel szemben nehéz tehetséggel bírni a versenyt, a másodvonal Anastasius Grüntől Meissnerig, Hartmantól a páratlan népszerűséget a magáénak mondható J. N. Voglig szintén leküzdhetetlen konkurenciát jelent. Beck magyarországi volt Németországban, német nyelvű Magyarországon, zsidó a magyarországi németek között: ennyi „idegenségből” majd a 20. században Kafka vagy Werfel fog irodalmat kicsihiolni. De akkor már az európai gondolkodás túl lesz Kierkegaard-on, Schopenhaueren Nietzsche-n, a cionizmus kezdeti stádiumán, benne az első világháborúban, az „izmusok”-ban, egyszóval nem a biedermeier jelentette a kihívást, nem a Szent Szövetség lélekgyilkos szisztémája a bírálendő hatalmat. A biedermeier vonzotta és taszította a költőket, a polgári (kispolgári) életforma elől legfeljebb a zsurnaliszta bohémvilágába menekülhetett a költő. Sem nemzeti mozgalom, amivel azonosulhatott, sem eszme, amelyet a magáénak mondhatott, nem vonzotta. Pontosabban szólva: sem a német egységmozgalom, sem a magyar nemzeti eszme nem jelentett számára oly vonzerőt, amely Beck költészetét a magasba emelhetné volna.

Jellegzetes ez a költői pálya, éppen ezért érdemes a tüzetesebb elemzésre. A témaválasztást joggal dicsérhetjük, a feldolgozás módjával azonban nem vagyunk teljes mértékben elégedettek. S ennek okát abban jelölhetjük meg, hogy éppen a följebb említett problematika érvényesítése hiányzik a kisonográfiában. Kevesebb ún. verselemzéssel és több kortársakkal történő egybevetéssel talán plasztikusabb lenne a Beckről rajzolt kép. Beck ugyanis — ma már — nem önmagában érdekes, hanem típusként, a magyarországi németégből kiszakadt költőként. Aki *jelenségként* fontosabb, mint alkotóként. Akinek élete számos más életet is megvilágíthat. Tehát nem az egyes versek érdekesek, mégcsak nem is az egyes kötetek, hanem az a típusú költészet, amelyet Beck (és sok mindenki más) képviselt, az a fajta nosztal-

gia, képzelgés, amely Becket (és például Voglt) elfogta, ha Magyarországra gondolt; az a pótcselekvésnek minősíthető rajongás a magyar „környezet” iránt, amely olykor még Lenaunál is zavarólag hat; az az általánosabb kelet-európai érdeklődés, amely nemcsak Becket, hanem Voglt és Lenaut is jellemezte. Igazságtalanok lennénk, ha mindezt Várdy Huszár Ágnes kisonográfijában kérnénk számon, hiszen a magyarországi német sajtó feldolgozása még nem történt meg a kívánatos mértékben, bár az elvégzett előtanulmányokról kár volt lemondani. S ugyancsak e sajtónak tágabb, „birodalmi” összefüggéseit sem tisztázta a kutatás, pedig milyen jó volna tudni, hogy pontosan miben különbözött a cseh- és a magyarországi német sajtó egymástól. Még a kisonográfíából sem tetszik ki feketén-fehéren, hogy milyen mértékű volt Beck részvétele a *Der Ungar* c. lap szerkesztésében, mennyire határozta meg, illetve meghatározta-e a lap arculatát.

A nyolc fejezetből álló kötet, amelyet bevezetés és műjegyzék keretez, Beck életpályáján vezet végig, időrendi sorrendben adva a kötetek elemzését (részletes ismertetésre kerül sor), majd összefoglalólag két fejezetben Beck magyarsághoz fűződő viszonyát, „magyarságát”, utolsó éveinek „kettős kötődés”-ét kapjuk. A leginkább kielégítetlenül a korrajz hagy, minthogy nagyon kevésbé támaszkodik a biedermeier egyre bővülő nemzetközi szakirodalmára (Vö.: *Begriffsbestimmung des literarischen Biedermeier*. Darmstadt, 1974.). Ugyanis Beck költői tónusát, verseinek hangvétélét — érzésünk szerint — a biedermeier-költőkével lehet a leginkább rokonítani. A mára erősen megfakult Beck-versek kortünetként tartandók számon, majdnem „szociológiai” jelenségeként, ezért lett volna szükséges az esetleges egybevetés más, hasonló jellegű költővel. Még magyarsághatását is szívesen láttuk volna pl. a J. N. Vogléval összehasonlítva, vagy a Würtembergi Sándoréhoz mérve. Ekkor tetszhetett volna ki, mennyire önálló Beck magyarságképzete, vagy pedig mennyire illeszkedik be egy konvencióba, amelynek végső formálásán talán az ő magyartárgyú művei is munkálkodtak.

Az anyag feldolgozatlansága miatt nem szemrehányásképpen, pusztán kutatási tapasztalatképpen mondjuk el, hogy Mailáth János, Mednyánszky Alajos és Gaál György nem „csak” németül írt (21.), Gaál éppenséggel magyar íróként debütált, Mailáth később, a 40-es években harcos magyar újságíró lett. A két- és háromnyelvűség problémája az, ami megkülönbözteti a felsorolt három szerzőt Beckettől, továbbá az, ahogyan Hormayr birodalmi patriotizmusához viszonyultak. Az 1810-es években még mondhatott valamit ez a birodalmi patriotizmus a pályájukat kezdő íróknak, Mailáth még az 1820-as években is talán ennek szemléletében adta közre magyar tárgyú műveit. Mikor Beck belépett az irodalomba, már ez a fajta birodalmi patriotizmus is kiüresedett, tartalmát veszített ideaként lebegett bizonyos osztrák körökben, Magyar- és Csehországban — a német nyelv-

ven alkotók között — teljesen kiszorította a „hungarus-patriotizmus” és a „Böhmisch-deutscher Landespatritismus”. Más kérdés, hogy ezeknek létjogosultságát a magyar és a cseh nemzeti mozgalom nem ismerte el, türelmetlenül kért rajtuk számon oly hazafiságot, amely nem ismert a nyelvkérdésben kiegyezést.

Nem hiszem, hogy Petőfinek fájt volna, hogy Pyrker és Mailáth nem magyarul írt (134.). Petőfi gondolkodásában nem volt helye a kétnyelvű, vagy különösen nem a Magyarországon élő német nyelvű írónak; s azt sem érezzük helyesnek, ha valaki azt állítja, miszerint Széchenyi István, Eötvös József vagy Pulszky Ferenc „eredetileg nem magyar nyelven működött” (112.) Ismét a többnyelvűség problémájába ütközünk, s ennek differenciáltabb felfogása vezet el a célhoz. A gyermekkori németnyelvűség nem jelenti a nem anyanyelvű működés kezdetét, még a nem magyarul vezetett Széchenyi-naplók vagy szülőknél küldött levelek sem vonhatók a „működés” körébe. Jó darabig a német volt Magyarországon a „Bildungssprache”, a váltás a 19. században történt. Még Jókai is volt német nyelvtanulás céljából cseregyermek, ahogy a Felvidékről több gyermek jött pl. az Alföldre magyar szót tanulni. Óvatosan kell tehát mérlegelnünk mind a kétnyelvűség, mind pedig a nem magyar nyelven „működő” magyarországi szerzők kérdését. Nem hiszem, hogy Eötvös József stílusában több germanizmust (17.) lehetne találni, mint a korszak bármely más írójában, azt meg különösképpen helytelenül kiélezett és igazságtalan megfogalmazásnak érezzük, hogy: Eötvös József „szépirói stílusán mindvégig maradt egy bizonyos német idegenség.” (Uo.)

A magyarországi némettség kulturális törekvéseit is némiképpen elrajzolja a kismonográfia. Való igaz, hogy e némettség a német nyelvű kultúra terjesztéséhez hozzájárult, bár nem tudom, hogy mit értek azon, miszerint „a középkori magyar királyok székhelyén(!)” . . . „német kultúrintézetek (?) terjesztették a német nyelvet és irodalmat”. Mikor? Nevezne meg a szerzőnő akár csak egy „német kultúrintézetet”; nyilván nem a pesti és budai német nyelvű színjátszásra gondolt, hiszen azt külön említi, nem a német lapokra, ezek is kapnak egy félmondatot. Talán a magyarországi németektől tervezett tudós társaságokra, amelyeknek olykor csak a tervezete német nyelvű? Ezzel szemben érdemes lett volna belelapozni a pest-budai német nyelvű sajtóba, pl. Schedius Lajos Zeitschrift von und für Ungernjéba vagy a Pannoniába, az Irisbe, hány magyar költő mennyi műve került német fordításban az olvasó elé, hány ismertetés mutatja be a magyar irodalom újabb fejleményeit Csokonaitól Kazinczyig, Kisfaludy Károlytól Vitkovics Mihályig, Vörösmartyig. Talán jó lett volna fellapozni levelezéseket is, mennyire szándékában állt a magyarországi némettség egy részének (többségének!) a *közvetítés*: nemcsak német szellemi javakat hoztak magyar földre, hanem magyar szellemi javakat is prezentáltak

a német nyelvű közönség számára. Pl. Schedius Lajos és a jeles történész, Engel János Keresztély jénai, Rummy Károly György számtalan (weimari, hildesheimi, gothai, göttingai stb.) folyóiratban, lapban mutatta be a magyar irodalmat, művelődést. Még Mednyánszky Alajos tevékenységét sem sorolnám mindenestül be a Hormayr-típusú birodalmi patriotizmusba. (Vö. e kérdésekről, tőlem: *Über die Kultur des deutschen Bürgertums von Pesth-Ofen am Anfang des XIX. Jahrhunderts*. Arbeiten zur deutschen Philologie, Debrecen 1975. 95–110.; *A magyarországi német nyelvű sajtó kutatásának kérdései*. Magyar Könyvszemle, 1983. 89–101.) S egy apró elírás: Hormayr Archívja nem volt kifejezetten *irodalmi* lap (82.), megjelentek ott történeti, nyelvészeti, néprajzi értekezések, viszont ehhez képest viszonylag kevés a szép-irodalmi szemelvény. A Taschenbuch für vaterländische Geschichte kötetekben – ellenben – megváltozik az arány, itt még a történelmi értekezések is szépirodalmi jellegűek.

A 81. lapon zavaró sajtóhiba: Hormayr évszámai nem 1705–1779, hanem: 1781 (1782?)–1848. S ha már a kisebb elírásoknál tartunk, hadd jegyezzük meg, hogy az osztrák és német költők lengyel tárgyú műveiről Csapláros István alapos tanulmányt közölt, és ebből is, máshonnan is tudható: a lengyel szabadságmozgalmat nem lehet „kisebbségi”-nek (71.) minősíteni (Vö.: Der Wiederhall der Polenbegeisterung österreichischer und deutscher Dichter in der ungarischen Literatur im Zeitalter der Romantik, Germanica Wratislaviensia 34, 1978. 163–178.). Továbbá: Beck egyik cikkét Turóczi Trostler József *nem* fordította magyarra (21.), mivel a kiváló germanista tanulmánya német nyelven jelent meg, és ezt a német nyelvű tanulmányt tolmácsolta Berczik Árpád és Komor Ilona magyarul. Igaz, a Magyar irodalom – világirodalom II. k. 541–542. lapján is találhatók magyar idézetek Beck írásából, de éppen nem azok, amelyeket a szerzőnő könyve 21. lapján említ. Az „irányköltészet” problémájában aligha lehet a „Hóman–Szekfű” az eligazító (35.); egyfelől a magyar irányköltészet 1840-es évekbeli vitájának van magyar szakirodalma, másfelől talán Heine *Irányköltészet* c. verse vagy *Atta Troll* c. komikus eposza is hitelesebb útmutató lehetett volna. Nyert volna a szerzőnő, ha Beck *Die Eisenbahn* c. költeménye mellé idézte volna (47.) Petőfi Sándor *Vasúton* c. költeményét, vagy pedig hivatkozott volna arra, hogy a népeket összekötő kereskedelmi vonalokról már Novalis és Goethe is írt megfontolandó sorokat. Kissé leegyszerűsítés Heinében a „Weltschmerz” nagy német költőjét látni (63.); valamint ha már megnevezi, ne Stanisław Poniatowskiként, hanem Stanisław August Poniatowskiként emlegesse a lengyel királyt (73.)

Nemigen tudunk mit kezdeni olyan jellemzéssel, mint: „Beck a külvárosok nyomorúságos életét rajzolja meg naturalizmusba csapó realitással és részletességgel” (124.). A naturalizmust hagyjuk meg

annak, ami: a 19. század második fele egyik irodalmi-művészeti stílusának. Tévedés, hogy Kazinczy Ferenc Pyrker *eposzait* fordította volna magyarra (21.); Szent hajdan gyöngyei címmel, 1830-ban csupán a Perlen der heiligen Vorzeitot ültette át. Vitánk van a romantika minősítésében is a szerzőnővel, aki ezt írja: „A romantika mint stílusirányzat először a német, angol, majd a francia irodalomban lépett fel a 18. század vége felé . . .” (9.). Legyünk pontosak: ismerjük a német korai romantika első folyóiratának megjelenési dátumát (1798–1800.), ismerjük az angol tavi iskola jelentkezésének időpontját (*Lirai balladák*, 1798.), s ha Chateaubriand-t – vitatható módon – mindenestől a romantikához számítjuk, az *Essai sur les révolutions* 1797-es keltezésű. Azt továbbra sem hiszem, hogy a „német nemzeti széttagoltság és a velejáró helyi despotizmus a német romantikusokat is a nemzeti egység, politikai függetlenség és társadalmi haladás irányába terelte; mozgalmuk a magyar romantikával közeli rokonságban van, a két romantika tartalmát tekintve sok párhuzamot mutat fel” (9.). Jó lett volna először is tisztázni, hogy a német romantikának fázisai, csoportjai voltak (jénai, heidelbergi), hogy Novaliséknak nincs sem időbeli, sem eszmei megfelelője a magyar romantikában, amelynek kezdeteit a kutatás az 1810-es évek közepére teszi. Emellett a német egységtörekvések és a magyar reformellenzék törekvései között sem igen mutatható ki meggyőzően túl sok párhuzam; Uhland ugyan pl. Garay János számára sok tekintetben utánzandó mintakép (balladaforma!), de a német romantika még a 30-as években is másfelé tart, mint pl. a mégis csak Vörösmarty által „fémjelzett” magyar romantika. A Kazinczy Gábor vezette „Ifjú Magyarország” viszonylag kevés eredményt mutathatott föl, Petőfi majd egészen új minőséget fog képviselni.

A 10. lapon olvashatjuk: „Beck – a szintén magyarországi születésű Lenau mellett – a korabeli magyar életforma és szellemiség leghatásosabb európai hirdetője volt”. Ennek a fejezetzáró megállapításnak maga a szerzőnő adja cáfolatát könyvének további részeivel, amelyekben helyesen mutat rá arra, hogy Beck rablóromantikája, egzotikumkeresése a magyarságról alkotott *tévképzeteknek* is „hatásos európai hirdetője volt”.

Ismertetésünk a kismonográfiának inkább – sajnos, valóban létező – negatívumaira mutatott rá, és nem értékelte eléggé hangsúlyosan az anyaggyűjtést, az alapos korismeretet, az előadás egyenműségét és kiegyensúlyozottságát. Inkább azt emeltük ki, hogy milyen lehetőségek elmulasztása tette hiányossá ezt a könyvet; s egyben a további kutatás számára adtunk néhány – talán használható – szempontot. Hogy Várdy Huszár Ágnes hasznos munkát végzett, ezt ismételten leírjuk, már csak a bírálat megfelelő egyensúlya kedvéért. Amiért elmarasztaltuk: az legalább olyan mértékben róható föl a kutatásnak, amely nem szentel elég időt és energiát a magyarországi németiség

költőinek, lapjainak, mozgalmainak. Beck megnyugtató értékelése is csak komparatistikai módszerrel történhet: mit sikerült neki és Hartmann-nak vagy Herloßsohnnak teljesíteni a vállalt feladatokból; mennyire sikerült neki és pl. a csehországi német poétáknak egy határhelyzetet költőileg megértetni a németül olvasó közönséggel. Vagy: mit jelentett az ő közvetítő munkája és — mondjuk — Siegfried Kapperé.

Várdy Huszár Ágnes kevésbé művelt területen keresett új ösvényt, szorgalmas feltáró munkájáért elismerés jár. Könyvével hozzájárul a magyarországi németiség „természetrájzá”-nak ismeretéhez, és ez sem csekély érdem. Tőle is várjuk a mélyebben szántó, tágabb körképet fölfestő, összehasonlító elemzéseket, nem kevésbé a *filológiai* jellegű közléseket. Ezek nélkül ugyanis még a költői pályák megrajzolása sem történhet meg. Ami hiány, hiba adódik ebben a kismonográfiában, az szintén ide vezethető vissza. (Akadémiai Kiadó, 1984.)

FRIED ISTVÁN

IRODALMI ÉS NÉPI LÍRÁNK TERMÉSZETKÖZELSÉGE

HERMAN OTTÓ:

ARANY, TOMPA, PETŐFI ÉS A NÉPKÖLTÉS MADÁRVILÁGA

Herman Ottó (1835—1914) nem tartozik az elfeledett tudósok közé: a természettudományok, a néprajz és a politika kutatói is szinte nemzedékenként (1920, 1955, 1971) összefoglalják gazdag, változatos és színes életét; műveiből szemelvények és válogatások jelennek meg, így ismertetendő kötetünkkel egyidejűleg *A pokol cséplője* címmel adott ki gyűjtőnaplójából, hírlapi cikkeiből és leveleiből egy válogatást a Magvető Könyvkiadó, Erdődy Gábor gondozásában.

E lankadatlan és folyamatos érdeklődés egyáltalán nem véletlen: Herman Ottó olyan autodidakta polihisztor volt, aki több tudományágban is iskolát alapított, nemzedéket nevelt, és közéleti szereplésével példát is mutatott. Nyomtatásban közzétett műveinek száma ezen is jóval felül van, szerteágazó érdeklődése minden lehetséges műfajban megnyilatkozott. Szinte hihetetlen, hogy kéziratos hagyatékában

* Válogatta, sajtó alá rendezte Schelken Pálma. Az utószót Kósa László írta. A kötetet tervezte és az illusztrációkat készítette Kakasy Éva.